

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA  
FACULTATEA DE PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI  
ȘCOALA DOCTORALĂ PSIHOLOGIE COGNITIVĂ APLICATĂ

**Vinovăția și pedeapsa penală – aplicații ale psihologiei cognitive**  
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:  
Prof. Univ. Dr. Nicolae Adrian OPRE

Student-doctorand:  
Gabriela Ligia CULDA

2017

## Mulțumiri

Îmi îndrept întâia oară recunoștința spre coordonatorul meu științific, prof. univ. dr. Nicolae Adrian Opre, căruia îi mulțumesc pentru încrederea pe care mi-a oferit-o încă de dinaintea începerii studiilor doctorale. Combinația dintre sprijinul acordat necondiționat și libertatea cu care m-a creditat au fost mediul cel mai propice dezvoltării mele profesionale. Un rol de asemenea important este cel al membrilor comisiei de îndrumare: prof. univ. dr. Mircea Miclea, prof. univ. dr. Andrei Miu și conf. univ. dr. Laura Visu-Petra, căroro le mulțumesc pentru susținerea constantă. Colaborarea cu prof. univ. dr. Mircea Miclea mi-a lărgit viziunea de fiecare dată, creionând noi perspective și direcții pentru cercetările pe care le-am desfășurat. Îi mulțumesc prof. univ. dr. Mircea Miclea pentru felul în care a adus valoare studiilor și mai ales pentru modul în care m-a învățat să abordez cercetarea științifică. Prof. univ. dr. Andrei Miu a pus bazele gândirii mele științifice, coordonându-mi anterior lucrearea de licență și disertația. Tot prof. univ. dr. Andrei Miu, în calitatea sa de conducător al *Laboratorului de Neuroștiințe Cognitive* (al Universității Babeș-Bolyai) m-a supervizat în desfășurarea studiilor de laborator, învățându-mă să utilizez toată aparatul necesară (măsurătorilor fiziologice). Îi mulțumesc în mod deosebit pentru răbdarea și implicarea în procesul dezvoltării mele.

Îi port toată recunoștința prof. univ. dr. Ray Bull care a început prin a mă încuraja în cadrul conferințelor științifice ale Asociației Europene de Psihologie și Drept (EAPL), a cărei președinte era. Ulterior mi-a fost alături și m-a coordonat (neavând vreo calitate formală) în redactarea ultimului manuscris. Având o expertiză în psihologia judiciară la nivel mondial, sfaturile și sugestiile lui au fost deosebit de prețioase în dezvoltarea mea. Susținerea lui este cu atât mai prezentă acum, în calitatea sa de membru referent al comisiei de doctorat.

Îi mulțumesc prof. univ. dr. Alin Gavreliuc, membru referent al comisiei de doctorat, pentru sprijinul pe care mi l-a acordat pe parcursul dezvoltării mele. Mi-a fost de un real ajutor în momente importante din timpul desfășurării cercetărilor, direcționându-mă abil spre o mai bună validare a rezultatelor.

Îi sunt recunoscătoare prof. univ. dr. Petru Curșeu pentru că a acceptat să aibă rolul de președinte de comisie cu ocazia susținerii publice a tezei doctorale. Îl consider pe prof. univ. dr. Petre Curșeu un model pe care l-am urmat de la distanță.

Apreciez în mod deosebit ajutorul colegilor și colaboratorilor mei: drd. Răzvan Jurchiș, drd. Bianca Blaj, masterandelor Ioana Marina și Alexandra Dobrin și studentei Mara Miclea, membrilor *Laboratorului de Neuroștiințe Cognitive* și membrilor *Laboratorului de Psihologie Cognitivă*.

Le sunt recunoscătoare *Administrației Naționale a Penitenciarelor*, Unităților penitenciare Aiud, Baia-Mare, Gherla și secției exterioare Cluj a Penitenciarului Gherla. În special mi-au fost de un real folos angajații departamentelor psiho-sociale: dr. psih. Ioan Tia, psih. Ioana Reuț, psih. Raluca Barb, psih. Raluca Croitoru.

Pentru colectarea datelor privind percepția publică și pentru popularizarea rezultatelor cercetărilor mele, le mulțumesc jurnaliștilor Florina Pop (ziarul *Adevărul*) și Alin Golban (portalul Clujst) fără de care nu aș fi reușit niciodată să culeg atât de multe măsurători.

## 1. Abordare

Ambele științe socio-umane, psihologia și dreptul sunt domenii ce abordează din perspective diferite, omul și relațiile sociale. Dintre ramurile dreptului, științele penale sunt cel mai mult legate de psihologia individuală și cea colectivă. În domeniul penal se evaluează intențiile pe care inculpații le au atunci când comit fapte penale, pedepsele care se presupune că ar duce la reabilitarea comportamentului infracțional, efectele pe care anumite fapte le au asupra victimelor, reacția publică generată de comiterea anumitor infracțiuni etc. Psihologia judiciară este cea care analizează procesele psihologice în contexte juridice.

Consider că integrarea conștințelor din psihologia cognitivă în dreptul aplicat ar duce la o perspectivă de ansamblu asupra problemelor de natură penală și la soluții mai eficiente în rezolvarea lor. Multe dintre politicile și deciziile penale, respectiv dintre programele de reabilitare ale condamnaților, se bazează pe niște asumții legate de comportamentul uman, de gândurile, intențiile, scopurile și procesele psihologice ale persoanelor implicate. Prezenta lucrare își propune să lămurească aspecte psihologice în scopul îmbunătățirii procesului decizional.

Conducând cercetări interdisciplinare, am încercat să aduc la aceeași masă probleme critice din sfera științelor penale cu tehnicile și soluțiile oferite de științele cognitive aplicate.

## 2. Direcții de cercetare

I. Un prim domeniu de interes a fost **explicarea comportamentului infracțional prin prisma factorilor ce duc la recidiva penală**. Psihologia cognitivă are metode pentru a investiga gândurile, emoțiile, motivațiile, atribuirile (responsabilității) și consecințele, ce toate împreună mențin sau reduc comportamentul infracțional. Am folosit aceste metode în studiile privind riscul de recidivă al condamnaților. Unele cercetări au studiat emoția de vinovăție ca protector al recidivei. Am realizat în acest scop cercetări derulate în penitenciare ce și-au propus să măsoare trăsăturile individuale, emoțiile și cognițiile condamnaților. Am căutat și alte variabile legate de vinovăție (empathia și suportul social perceput) pentru a avea o imagine de ansamblu

asupra vinovăției. Având în vedere că răspunsurile condamnaților legate de vinovăția pe care o simt deseori nu sunt sincere, am derulat un alt studiu, într-o procedură de laborator, unde am măsurat corelatele fiziologice ale vinovăției (răspunsul electrodermal și frecvența cardiacă). Am analizat cu această ocazie și relația dintre vinovăția față de comportamentul greșit și furia față de pedeapsa primită. Cercetarea de laborator și-a propus să stabilească legăturile dintre trăsăturile individuale și emoțiile induse în laborator, respectiv asocierile dintre trăirile subiective a acestor emoții și activarea fiziologică.

Alte cercetări care au servit aceluiași scop (identificarea factorilor ce cresc riscul de recidivă) au mers în două direcții: un studiu a analizat gândurile (cu rol justificativ) ce conturează perspectiva mentală asupra comiterii infracțiunii (de viol); un alt studiu și-a propus evaluarea reacțiilor sociale de blamare a victimei (unui viol). Atât justificările ce operează în mintea infractorilor, cât și reacțiile sociale de blamare a victimei (care vin să confirme uneori aceste justificări, normalizând comportamentul infracțional) reprezintă factori ce conduc la creșterea riscului de recidivă.

II. Al doilea obiectiv în cercetarea doctorală a fost **studiul reacției publice la comiterea infracțiunilor sexuale**. Am analizat într-un studiu de caz (un caz real de viol intens mediatizat), procesele cognitive ce explică estimarea riscului infracțional (estimarea probabilității unei noi infracțiuni similare), gravitatea percepută a faptei (prin stabilirea pedepsei) și modul în care persoanele cu diferite stiluri cognitive (intuitiv sau analitic) fac judecăți evaluative în astfel de contexte. De ce ne-ar interesa felul în care reacționează societatea la o infracțiune sexuală? Găsim cel puțin patru motive importante, susținute de literatura științifică, pentru care este util să cunoaștem modul în care se formează reacțiile sociale față de aceste fapte penale: 1) există un cadru legal care stabilește că o componentă în evaluarea pericolului social este ”reacția publică” – motiv pentru care decidenții penali pot să-și argumenteze privări de libertate sau stabilirea unor pedepse mai lungi și în lumina acestor reacții sociale; 2) evaluarea infracțiunilor sexuale implică deseori procese emoționale ce pot duce la supraestimarea riscului - motiv pentru care se pot propune modificări legislative ca urmare a unor cazuri intens mediatizate și puternic încărcate emoțional; 3) reacțiile sociale pot fi o presiune ce funcționează ca pedeapsă asupra comportamentului infracțional (acționând ca un factor protector în recidivă); 4) reacțiile sociale de

blamare a victimelor infracțiunilor sociale sunt asociate cu dezvoltarea psihopatologiei la acestea, producând efecte pe termen lung asupra victimelor.

3. În cele ce urmează vom prezenta **studiile ce fac obiectul tezei doctorale:**

#### **A. Emoții și gânduri asociate cu recidiva penală**

- A fi vinovat din punct de vedere legal nu implică și nu presupune sentimentul de vinovăție al celui condamnat. Studiile anterioare au arătat rolul predictiv al predispoziției pentru vinovăție asupra ratei de recidivă. Pe de altă parte, suportul social perceput și empatia sunt asociate cu reabilitarea.

##### **Studiul 1.1.**

#### **PREDISPOZIȚIA PENTRU VINOVĂȚIE ȘI SUPORTUL SOCIAL LA DEȚINUȚI**

În acest studiu am analizat *predispoziția pentru vinovăție și suportul social perceput*, comparând între persoane încarcerate (recidiviști și condamnați pentru prima oară) și persoane care nu au fost niciodată condamnate penal ( $F(2,114) = 10.03, p < .01, \eta^2p = 0.152$ ). Rezultatele au indicat un nivel mai scăzut al *predispoziției pentru vinovăție* și al *suportului social perceput* la deținuții condamnați în comparație cu grupul de control. Nu s-au găsit diferențe între condamnații pentru prima faptă și cei recidiviști. Așa cum ne-am așteptat, există o legătură pozitivă ( $N=108, r=.331, p<.01$ ) între *suportul social perceput* și *predispoziția pentru vinovăție*. La persoanele încarcerate s-a găsit o asociere pozitivă medie ( $N=78, r=.376, p < .01$ ) între *suportul social perceput* și *suportul social primit* (măsurat prin numărul de vizite primite la penitenciar).

##### **Studiul 1.2.**

#### **SUPPORTUL SOCIAL ȘI EMPATIA CA PREDICTORI AI PREDISPOZIȚIEI SPRE VINOVĂȚIE LA DEȚINUȚI**

Am investigat rolul predictiv al *suportului social perceput* și al *empatiei* în manifestarea *predispoziției pentru vinovăție* la deținuții condamnați pentru diverse fapte. Chiar dacă și empatia corelează cu *predispoziția pentru vinovăție* ( $N=74, r=.27, p < .01$ ), doar *suportul social perceput* prezice *predispoziția pentru vinovăție* ( $F(1,75)=5.91, B=.23, p=.017$ ), explicând 7.3% din varianța sa.

- Primele cercetări au atestat importanța pe care *predispoziția pentru vinovăție* o are în procesul de reabilitare. Neajunsul principal a constat în faptul că nu măsuram direct vinovăția cu privire la condamnarea penală. Am încercat să facem acest lucru într-un alt studiu pe care l-am oprit din cauza faptului că răspunsurile deținuților erau evident nesincere. Din dorința de a găsi alte modalități de măsurare a vinovăției, metode care să nu depindă de sinceritatea respondenților, am condus următorul studiu.

## **Studiul 2.**

### **CORELATE FIZIOLOGICE ALE FURIEI ȘI ALE VINOVĂȚIEI**

Desfășurarea cercetării a avut ca și scop găsirea corelatelor fiziologice a vinovăției și a furiei. Am inclus și studiul furiei (ca reacție la nedreptate), fiind invocată deseori de către condamnați, în două contexte: a) dacă fapta era recunoscută, se întâmpla deseori ca respondenții să justifice lipsa de vinovăție (sau vinovăție scăzută), argumentând că au primit o pedeapsă nedreaptă (prea mare); b) atunci când fapta era nerecunoscută, condamnații invocau nedreptatea dată de faptul că execută o pedeapsă.

Am desfășurat un studiu în laborator (N=129) unde am indus emoțiile prin sarcini de reamintire prin scris a unor evenimente autobiografice. Înainte și după fiecare condiție experimentală am măsurat tensiunea arterială și pulsul (cu tensiometrul) și am colectat măsurători subiective. În timpul sarcinilor am măsurat frecvența cardiacă (EKG) și răspunsul electrodermal (conductanța electrică a pielii). Cea mai sensibilă măsurătoare fiziologică a fost tensiunea arterială (atât cea sistolică, cât și cea diastolică) și niciuna dintre măsurătorile fiziologice nu corelează sistematic cu cele subiective.

- Conform teoriei cognitive, gândurile sunt cele care produc emoția de vinovăție. Atunci când condamnatul nu simte vinovăție, fie neagă efectele infracțiunii lui, fie își justifică comportamentul, plasând responsabilitatea extern. În următoarea cercetare am analizat cognițiile justificative ale violatorilor. Dacă cognițiile justificative nu sunt restructurate într-un program de reabilitare, rămân un permanent factor de risc pentru recidivă. Acest studiu este o primă măsurătoare pentru condamnații dintr-o unitate penitenciară ce sunt în

prezent într-un program de intervenție psihologică. Peste câteva luni vom colecta date post-intervenție.

### **Studiul 3**

#### **JUSTIFICĂRI PENTRU VIOL. COMPARAȚII ÎNTRE VIOLATORI ȘI STUDENȚI**

Participanților acestui studiu (N=480, 57 condamnați pentru viol, 223 studenți) li s-a evaluat nivelul distorsiunilor cognitive legate de viol. Am găsit diferențe între condamnații pentru viol, studenții la psihologie sau la drept și studenții la politehnică ( $F(3,461) = 60.69, p < .000, \eta^2p = 0.283$ ). Bărbații sunt mai toleranți față de violatori, acceptând mai multe justificări pentru viol și blamând mai mult victima, decât femeile. În eșantionul nostru s-au găsit diferențe atât între femei și bărbați, cât și între bărbații studenți și cei condamnați pentru viol ( $F(2,477)=98.88, p < .000, \eta^2p = .293$ ).

#### **B. Reacția publică la comiterea de infracțiuni sexuale**

- Vinovăția ia o altă formă în blamarea victimelor. Cele mai afectate de blamarea socială sunt victimele infracțiunilor sexuale. Unul dintre efecte este descurajarea raportării acestor infracțiuni. Un alt efect al blamării victimelor este preluarea din responsabilitatea infractorilor. Astfel, infractorii sexuali pot găsi un ecou al convingerilor lor în răspunsul social de blamare.

### **Studiul 4**

#### **BLAMAREA VICTIMEI VIOLULUI. DIFERENȚE DE GEN**

Măsurătorile au fost colectate în timpul mediatizării unui caz real de viol. Eșantionul (N=79) este compus din cititorii unui ziar național online. Rezultatele au arătat diferențe de gen în blamarea victimei violului, femeile blamând victima mai mult decât bărbații ( $\chi^2=4.55, p < .03$ ). Propunem ca posibilă explicație identificarea femeilor cu victima violului. În acest context, acceptarea imprevizibilului și lipsa blamării, ar însemna acceptarea faptului că *”și mie mi s-ar putea întâmpla”*.

- Următoarea cercetare abordează modul în care se formează reacțiile sociale ca răspuns al mediatizării intense a unui caz extrem de viol. Am analizat felul în care participanții stabilesc pedeapsa pentru viol, înainte, în timpul mediatizării și la un an după. Sunt studiate mai multe procese emoțional-cognitive implicate în judecățile evaluative despre viol.

## Studiul 5

### APLICAȚII ALE MODELULUI DUAL DE PROCESARE ÎNTR-UN CAZ REAL DE VIOL

Pornind de la rolul deja cunoscut al euristicilor în judecățile evaluative, în prezenta cercetare am testat aplicarea Modelului Dual de Procesare într-un caz real de viol. Mediatizarea intensă a violului a creat cadrul necesar apariției euristicii disponibilității, euristicii afective și a substituției de atribuire. Știind că aceste procese, conform Modelului Dual de Procesare sunt proprii sistemului 1 (intuitiv – automat, rapid) și influențează mai puțin judecata care folosește sistemul 2 (analitic – mai lent, cu efort) le-am analizat în relație cu stilul cognitiv al participanților (intuitiv sau analitic). Am cules date în trei momente temporale diferite: T1 – înainte de apariția cazului în media; T2 – în timpul mediatizării; T3 – la un an de la mediatizare.

Prima noastră ipoteză a presupus *creșterea pedepsei propuse pentru viol în urma mediatizării cazului extrem de viol*. Ipoteza s-a confirmat prin analiza non-parametrică *Mann-Whitney U* test:  $N$  în  $T_0=160$ ,  $N$  în  $T_2=173$ ,  $U=10,216$ ,  $Z=-4.22$ ,  $p < .001$ . Ca efect al disponibilității informației și al impactului emoțional negativ, am ipotezat că *publicul va percepe probabilitatea violului mai mare și va propune o pedeapsă mai severă pentru inculpați, în timpul mediatizării cazului de viol decât la un an după*. Pentru testarea acestor ipoteze am folosit analize nonparametrice pentru pedeapsă și parametrice pentru probabilitate. Efectele euristicilor au fost probate prin confirmarea acestor analize: participanții au propus pedepse mai mici (Mann-Whitney U test:  $N$  în  $T_1 = 1618$ ,  $N$  în  $T_2 = 406$ ,  $U = 288,331$ ,  $Z = -3.87$ ,  $p < .001$ ) și au scăzut probabilitatea estimată (a. Between-subjects analysis:  $N$  în  $T_1 = 994$ ,  $N$  în  $T_2 = 406$ ,  $t(1368) = 4.35$ ,  $p < .001$ , Cohen's  $d = 0.26$ ; b. Within-subjects analysis:  $N=50$ ,  $t(49) = 4.67$ ,  $p < .001$ ,  $d = 0.68$ .), la un an de la mediatizarea cazului de viol. Pornind de la mecanismul substituției de atribuire, am presupus că *la participanții cu stil cognitiv intuitiv se va găsi o corelație pozitivă între probabilitatea estimată a unui viol și pedeapsa atribuită violului*. Analiza de corelație a



confirmat o asociere medie de  $\rho = .29$ ,  $n = 180$ ,  $p < .001$ . Manipulând numărul de cazuri de viol reamintite, am ipotezat că *stilul cognitiv va modera relația dintre dificultatea reamintirii și estimarea probabilității*. Ipoteza a fost confirmată cu analiza de moderare using PROCESS macro  $F(3, 268) = 11.82$ ,  $p < .001$ ,  $R^2 = .12$ .

Rezultatele sprijină asumțiile Modelului Dual de Procesare, indicând că în cazul unui eveniment negativ riscant, evaluările făcute de persoanele cu stil cognitiv intuitiv sunt sub influența euristicii disponibilității și a euristicii afective. Aceste rezultate sunt cu atât mai importante cu cât știm că reacția publică este avută în vedere de decidenții penali atunci când hotărăsc arestarea preventivă a inculpaților, respectiv când stabilesc pedepsele penale.

Pe viitor consideram importantă studierea separată a euristicii disponibilității și a euristicii afective pentru a putea observa efectele independente ale fiecăreia. O altă direcție de cercetare este studierea euristiciilor facilitate de Sistemul 1, respectiv măsurile luate de Sistemul 2, în cazul decidenților specialiști (procurori, judecători).

#### **4. Concluzii**

Vinovăția și pedeapsa sunt mecanisme ale modificării comportamentului infracțional. Toate studiile prezentate au abordat prin diferite metode vinovăția sau pedeapsa penală dintr-o perspectivă a psihologiei cognitive. În această paradigmă, vinovăția este un factor protectiv pentru recidivă, motivând infractorul să se reabiliteze și ferindu-l ulterior de a se angaja în comportamente infracționale. Vinovăția este direct legată de perspectiva mentală asupra comportamentului. Astfel, o prima direcție de cercetare a fost studiul vinovăției și al raționalizărilor care o susțin. Inițial am identificat o predispoziție mai scăzută pentru vinovăție la condamnații încarcerați. Într-un alt studiu am arătat diferențele la nivel de cogniții distorsionate pe care le au persoanele condamnate pentru viol față de populația de control. Nereușind să măsurăm direct (prin auto-raportare) vinovăția relaționată cu faptele comise, am căutat corelate fiziologice ale vinovăției. Scopul final al acestor cercetări constă în eficientizarea programelor de reabilitare prin introducerea unor variabile direct legate de recidivă. O altă abordare a vinovăției a fost blamarea victimei. Blamarea oferă scuze infractorilor și atribuie din responsabilitate

victimelor. În ultimul studiu am testat unul dintre cele mai cunoscute modele ale psihologiei cognitive – Modelul Dual de Procesare, într-un caz de viol. Am analizat procesele cognitive și emoționale ce stau la baza reacțiilor sociale și la stabilirea pedepselor. Am arătat cum pedepsele cerute de către opinia publică pentru viol se modifică în funcție de momentul temporal față de mediatizarea unui caz de viol. Scopul final al acestei cercetări este oferirea unei perspective integrative asupra formării reacțiilor sociale. Înțelegerea acestor reacții duce la o analiză mai rațională a rolului lor în procesele decizionale (schimbări legislative, privări de libertate, stabilirea pedepselor etc.) în context penal.

Rezultatele obținute și concluziile formulate reprezintă un contur încă incomplet al unor mecanisme psihologice complexe, relevante pentru domeniul dreptului penal. Ne propunem ca în cercetările viitoare să aprofundăm analiza acestor procese, căutând soluții viabile pentru practicienii domeniului psihologiei judiciare.

Cuvinte cheie: vinovăție, percepție publică, model dual de procesare, viol, pedeapsă

## CUPRINS

|  |                                     |
|--|-------------------------------------|
| I. RAȚIUNEA, MOTIVAȚIA ȘI ABORDAREA CERCETĂRII .....   | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| II. DIRECȚII DE CERCETARE .....  | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| III. STUDII DE CERCETARE.....  | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| A. Emoții și gânduri asociate cu recidiva penală .....   | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| Studiul 1.1. PREDISPOZIȚIA PENTRU VINOVĂȚIE ȘI SUPORTUL SOCIAL LA DEȚINUȚI                               | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| <b>not defined.</b>  |                                     |
| Studiul 1.2. SUPORTUL SOCIAL ȘI EMPATIA CA PREDICTORI AI PREDISPOZIȚIEI SPRE VINOVĂȚIE LA DEȚINUȚI ..... | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| Studiul 2. CORELATE FIZIOLOGICE ALE FURIEI ȘI ALE VINOVĂȚIEI.....  | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| Studiul 3. JUSTIFICĂRI PENTRU VIOL. COMPARAȚII ÎNTRE VIOLATORI ȘI STUDENȚI                               | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| <b>defined.</b>  |                                     |
| B.Reacția publică la comiterea de infracțiuni sexuale .....  | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| Studiul 4. BLAMAREA VICTIMEI VIOLULUI ȘI TEORIA ÎNTR-O LUME DREAPTA. DIFERENȚE DE GEN                    | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| <b>Bookmark not defined.</b>   |                                     |
| Studiul 5. APLICAȚII ALE MODELULUI DUAL DE PROCESARE ÎNTR-UN CAZ REAL DE VIOL .....                      | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| <b>Bookmark not defined.</b>   |                                     |
| IV. CONCLUZII FINALE .....   | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |

